

1030

תשובות

רבינו קלונימוס מלוקא.

מאמר אשר כתבתי

אני

יואל הכהן מיללער.

ברלין, תרנ"א.

אצל הרי"ר י' קויפמאנן בפראנקפורט אם מאין.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 1033.

תשובות

רבינו קלונימוס מלוקא.

מאמר אשר כתבתי

אני

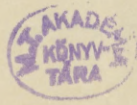
יואל הכהן מיללער.

ברלין, תרנ"א.

אצל הר"ר י' קויפמאנן בפראנקפורט אם מאין.

1911

לכבוד

הישיש הנכבד החכם המפואר

הר"ר יוסף דערנבורג הי"ו

בבוא שנתיו לגבורות.

תשובות רבינו קלונימוס מלוקא.

בתוך האותיות אשר נשארנו לנו מראשוני חכמי ישראל אשר היה מושבם בארצות אירופה תחשבה המענות אשר על שם ר' קלונימוס תקראנה [קצתן הוזכרו בדברי הראשונים ורובן ככולן כתובות על ספר תשובות גאונים קדמונים (ג"ק) אשר יצאו לאור בעיר בערלין שנת תר"ח ע"י החכם הישיש הנכבד הר"ר דוד קאססעל הי"ד]. מנגב דרך מוכב ר' משה ובנו ר' חנוך אשר זה תשע מאות שנה ועוד באו באניות אבה מבבל לספרד, ובארץ אחרת רבינו קלונימוס הוציא מלבו מלים וכתורה אשר קרא בספרי חכמי התלמוד ואגרות גאוני ששך כתב לדורשי דבר אמת וישב נפש השואלים את משפט ה'. ויהי כאשר החלה חכמת יודעי העתים לצמוח ברור אשר לפנינו רבים וכן שלמים שמו עין על תולדות רבינו קלונימוס ובנו ר' משולם ויחפרו בעמקי החקירה, אכן מרוב העבודה עודן לא שקלו במאונים את כל דברי התשובות האלו אשר באו עדינו בעוללות כנוקף זית, לפרשן ולגלה יסודן בדברי חכמי התלמוד ולהשוותן יחד עם דעת שאר החכמים אשר נגולה לנו דעתם בענינים אלו. וכאשר נתן ה' אלהי אבותי את הלקי מיושבי בית המדרש אמרתי אסורה נא וכידי הדלה והקטנה אדברה דברי לבאר את מענות ואגרות הראשונים וזה החלי לעשות בעור הצור לפרש כשמלה דברי רבנא קלונימוס.

(א) ר' קלונימוס הוא מן החכמים היותר קדמונים והדורות אשר באו אחריו נתנו לו הפאר וההדר לכנותו בשם גאון כאשר בנו גם את ר' משה ור' חנוך בתואר זה. כן הוכירו רש"י בזבחים מ"ה: כן נשא הראב"ן בספרו דף מ"א. את שמו על שפתיו לתפארת וכן מצאנוהו מוזכר בספר אור זרוע למס' ב"ק סי' שנ"ד, ומחבר ס' הטור בחי"מ קנ"ד וקנ"ה הביא תשו' שהן ממנו בשם תשו' גאון, הר"ת בס' הישר גיטין סי' ק"א קראו "רבנא קלונימוס" ונקרא בשם "רבינו" בתשו' רבינו גרשום הובאה בשבלי הלקט (הוצאת הר"ש בוכער) סי' כ"ה ובתו' מנחות ק"ט: והנה בבעל העיטור (דפוס לעמבערג) שיתוף דף ט"ו. וכתובה דמרסא דף מ"ד. וכן במדרגי כתובות פ"י נקרא ר' קלונימוס מלוקא. וכבר רשמו המהרש"ל בתשו' סי' כ"ט ובעל מצרף לחכמה דף י"ד: ור"י הכהן בס' עמק הבכא את הדבר שהיתה משפחת ר' קלונימוס מלוקא באיטאליא ולכן נקרא על שם זאת העיר וכבר דבר על זה הרב רש"ל ראפורט בבבא"ע לשנת תקי"ן דף קי"ב ומחליט בספר הזה לשנת תקצ"א דף צ"ה ובהקדמה לתשוב' גאונים קדמונים דף י"ב: שר' משולם ור' קלונימוס אביו דרו בלוקא. אכן הר"ר גרעין בדה"ח ח"ה דף רי"ח אמר שהיו במגנצא ועי' מה שכתב על זה הר"ר גראס במכתבי חדישי אשר לפראנקל שנת תרל"ה צד רמ"ט.

(ב) ואני אחזה ל': אחרי שאיזה כותבים ומחברים שונים עונים פה אחד שהובא ראש המשפחה הוואת מלוקא ע"י מלך אשכנז וודאי שורש דבר נמצא בספור זה ותהי המשפחה נקראת על שם מולדתה אולם נראה שחכמי בית אב זה באמת חנו על דגלם זמן מה במגנצא וילכו הלוך ונסוע משם לשבת באיזה עיר במורחית דרומית של צרפת. והנה יש לנו ראיות לחוק השערתנו (א) בסי' ס"א בתשו' ג"ק השיב ר' משולם בר' קלונימוס לר' שמעון בר' יצחק במגנצא וכתב שם דברי שלום שיסב ה' את התשואות מבני קהלינו וכבר העירו לפנינו על זה שנראה קצת שכינה הרב את העיר מגנצא בשם קהלינו אכן בדקתי בכ"י אשר לקיסר יר"ה בברלין Ms. or. qu. No. 685 ומצאתי שם בנוף התשובה אלה הדברים "כי אני חנוי במיחס צל קוני והוא ברחמי הרבים ירחיב לנו בצר ויכלה התשואות ממני ומאחינו ומבני קהלנו כקיווי ותחלתנו" (ב). לפי זה נראה שגם במקום מושב ר' משולם היו בדאגה רבה שאף שאמר שהוא נחסה תחת צל קונו הביע שה' יכלה התשואות גם ממנו (ממני נאמר) ולא שמענו בימים ההם איזה גזירה במדינת איטאליא א"כ נראה שר' משולם הי' אז בלותר או בצרפת. (ב) בכ"י ראב"ה אשר נתן על ידי זה שלש שנים ע"י ידידי הר"ר שוח"ה הי"ו מצאתי בסי' ת"ץ בדברים האלה: "העיר ר' משולם על ר' אליעזר הגדול שהיו בגדיו בפסח (צ"ל מכובסים). וכן נוהג אחריו ר' יצחק" מזה נראה שר' משולם היה בעיר אחת עם ר' אליעזר הגדול שהיה ברור ר"ג והרי"ץ ספרים עם ר' יצחק בר' מנחם ותלמידיו היו ר' יצחק בר' יהודה ור' יצחק הלוי, ור' אליעזר היה דר במדינה זאת ונראה שמושבו היה במגנצא. (ע"י פרדס סי' רל"ח ובתשו' חכמי צרפת ולותר סי' ס"ג) וכן נראה מס' הפרדס סי' ר"ץ (רף נ"ג ע"ה) ר' יהודה הכהן נ"ע רצה להשיב (אולי צ"ל להושיב) את רבינו משולם על זקינו ר' יקותיאל באבילות ולא הניחו ר' אליעזר הגדול נחו עדן וכו' אם כן נראה ברור שר' משולם ישב במגנצא במות אבי אביו ר' יקותיאל. (ג) בתוך התשובות אשר נשאלו לנו מר' משולם נמצאו ענינים המורים שנשלחו אליו מקהלות צרפת או לותר, הלא הן בתשו' גאונים קדמונים בהאסיפה מס' ס"א עד ס' ס"ו, ס' ס"א תשובה למגננין ומוסבת על הענין שנזכר בסי' ס"ו ואין מוקדם ומאוחר בכתובים ההם, א"כ גם ס' ס"ו בא ממגנצא, ובאסיפה השנייה שם (מס' ק"ט עד קנ"א) באו דברים שנראה מהם תיקון קהלות שלא מצאנו כמותו כי אם בצרפת ולותר (ס' קכ"ד וס' קכ"ה) בסי' ק"מ תובע ראובן בדבר ההגמוניא שבנרבנא. בסי' ק"ן הסתורה מכרמו, והיא סתורה ידועה בדרום צרפת ועיין בהקדמת הר"ר ש"יר, ובא התובע לפני הקהל וצעק, בסי' קנ"א בא ענין מערופיא אשר לא נשמע ולא גודע בין חכמי בבל ורק בתשו' ר' משולם ור' גרשום וחכמי צרפת הוא רגיל וגודע לר"ת ובא לאשכנז והוזכר בדברי הראב"ן ועוד הרב ר"מ בר ברוך הוכירו (ומה שאמר הר"ר ש"יר בהקדמה לניק ס"ק ט"ז שנמצא רק בפי חכמי בבל במחילה מכבודו אין לו שום ראיה על זה, אדרבה לא מצאנו ענין זה שם כל עיקר) ובמענות אשר לר' משולם וכתובות בתשובות גאונים מורה ומערב הוזכר המערופי' בסי' קע"ד ויש בידינו עוד תשו' כ"י לר' משולם מכ"י הגדול תשו'

(ב) בת' ג"ק אחרי ס' ס"ו (לפני ס' ס"ז) כתובה בכ"י על הגליון תיבה אחת ממושטשת קצת שקראנוה "פירושים" ונראה שהפירושים הבאים שם אחרי כן הן מא' מגאנוני בבל (מר) שיריא או ר' האי).

הגאונים של רש"ח"ה ח"ב וז"ל: "ושאלתם על ראובן ויש שבאו לדין ועמד ר' וטען שהיה לו גוי למערופיא וישב ראובן לבית . . . הגיעו ימי הקציר . . . והלך לו לשם הוא ואשתו ולא הניח בביתו כי אם בת אחת קטנה וגויה שפחה ואמר לגוים אם יבואו כאן . . . ויביאו דבר בידם יקבלו מהם . . . ותנו להם הוצאה לאכול . . . נתגלגל הדבר שהיה שמעון שולח אנשי ביתו להגוני ויצא להיין לעשות להם כי היה חשך והיה מדבר בקול גדול . . . שמעון נכנס לביתו . . . ומכרם לו" והיא השאלה אשר עליה מוסבת התשובה בתשובה ג"ק סי' קל"ו בנידון עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה גם ראינו בתוך תשובה ר' משולם בתגמו"מ שאלות בדבר נחלת שדה וכרם המורגלת גם בפ"י רגמ"ה גמ"מ (סי' קפ"ה קפ"ט), גם מצינו שהשיב ר' משולם על שאלה שגשלה משפירא לפני כמה חכמים בא"י ח"א סי' תע"ה בענין לשבור המפרקת של בהמה מיד אחר שהיטה, ולא מצינו מנהג כזה בשאר מדינות כל זה יבא ויוכיח שהריצו ספרים מארץ לותר וצרפת לר' משולם וא"כ מה שמצינו שכתב לבי"ד שבארלדי בבעה"ש (ד' לעמבערג שיתוף דף ט"ו). הוא נכון בפשוטו ואין צורך לומר שמארלדי שלחו אותה תשובה לאיטאליא. היוצא לנו מזה קרוב הדבר שישב ר' משולם בנערותו במגנצא ואחרי כן באחת מערי צרפת או לותר הדרומית. (ד' במחזור ויטרי בה' פסח קראנו בסי' נ"ו "אבל כוס דהבדלה לא פטר ליין דהבדלה וכו' וכמו כן מצאתי בתלמידי הרב ר' משולם" וכן בסי' ס"א "פי' תלמידי הרב ר' משולם מפיו" והנה ברור הדבר מאד שהתלמידים האלה הם תלמידי ר' משולם בר' קלונימוס שלא מצאנו לשון זה "תלמידי פלוני" רק בתלמידי איש נודע לגדול ברורו כמו "תלמידי ר' יצחק הלוי" "תלמידי רש"י" אולם גם לא מצאנו כלשון הזה רק בקרב ספרי החכמים הגדולים האלה אשר בצרפת ולותר.

(ג) היוצא לנו מזה אם נכון הדבר שישב ר' משולם במגנצא ואחרי כן באחת מערי צרפת או לותר הדרומית, יש לומר שגם ר' קלונימוס אביו חי במגנצא (ואולי הוא נסע לצרפת וישב שם ובנו נשאר במגנצא וירד אחרי כן גם הוא לצרפת, ומי יוכל לשערה!) והנה התשובה האלה אשר לפנינו על שם ר' קלונימוס והן בתנ"ק סי' ק"ו עד קי"ח וסי' קנ"ב כאשר נזכר לפנינו אין בהם רישם לאיזה ארץ נשלחו ומאיזה ארץ באו, רק השאלה סי' ק"ו באה מארץ דרום קצת שענינה על עין תאנה אכן מדרך המליצה והביאור בלשון עברית טהורה (חז"ק מסי' קנ"ב) נראה ברור שלשונו לשון חכמי צרפת וכן כתבו וחקקו בזמן הזה וכימים ההם רגמ"ה ור' משולם בסי' ק"ו דף ל"ד ע"ב שורה ה' "שכך אנו גורסין" שורה י"ב "ואם מבקש ראובן לומר" שורה כ"א "וכך כתבו ממתובה" שורה כ"ב "ואין בכך כלום" התשובה סי' ק"ו הושבה לר' משה מארלדי לפי כ"י ראבי"ה והובאה בנוס' אחרת במדרכי פ" כל הנשבעין, והיא העיר אשר מצינו שגם בנו אחריו שלח שמה תשובותיו (בעה"ש שיתוף) ומצינו בה שורה ג' "כך נראה לי" שורה י' "וכתבו עלה ממתכתא" שורה י"ב "אם הוצרך הדבר" שורה ט"ו "לא כך היא השמועה" שורה י"ח "שאין השמועה כך נגדסת" דף ל"ה שורה ג' "שמה בעלמי טוען ראוי עליהם" בסי' ק"י "כך נראה לי" וזה דרך בנו ר' משולם ושאר חכמי צרפת.

(ד) והנה רק מסגנון איזה לשונות ומדרך המסוגל להם להביא דברי המתכתא (ק"ו) קי"ח, קי"ח אשר בדרך זה הביאום גם רגמ"ה בתשובה נכרים למעמיק בהן מעשי אצבעות חכמי אירופא בזמן ההוא אולם בכלל קרוב הלשון ללשון גאוני סורא

תשובות רבינו קלונימוס מלוקא

האחרונים. — אולם חותם האמת על התשו' האלה שהן לר' קלונימוס הלא אחת מאותן הכתובות בתניק (סי' קי"ז) הובאה על שמו כאשר כבר הזכרנו. גם התשו' האחרונה באסיפתנו זאת נושאת בבעל העיטור את שמו לתפארת וגם בשאר התשובות ראינו הלשון משונה מדברת גאוני בכל. בסי' קי"א דף ל"ה ע"ב שורה ג' אמר "ששאל מר' וכן בסי' קי"ג שורה א' ובסי' קמ"ז שורה א' ולשון זה לא נמצא אצל גאוני בכל (רק תשובה אחת מסופקת בעינינו אולי נתערבה בתוך תשו' האלה ומר' האי היא וזה סי' קי"י) והנה גם בזה יש דמיון בין תשובות הרב ובין תשובות גאוני סור' הלא כל תשובות ר' קלונימוס הן כתובות בלשון עברית תלמודית אך אחת נמצאה ארמית וכמו כן ראינו גם לגאוני סור' המדברים בלשון נקיה ויהי כה וכה כותבים בלשון ארמית, ואולי שאלו השואלים באגרותיהם בשפת ארמית והשיב הרב ככתבם וכלשונם (סי' קנ"ד). והנה שני עדים נאמנים יעידו שגם התשו' הזאת מר' קלונימוס היא, הובאה בשמו בבהע"ט כתובה דמרכסא ובמרדכי כתובות פ"י סי' רל"ה ומה שאספס המאסף בסוף תשו' ר' משולם לא נפלאה היא והחליפו את הכן באביו. ואם שרעת אחרת בזה להרב רש"ל רפ"ב בהקדמת ג"ק במחילה מכבודו יבואו עדינו ויוכיחו.

(ה) על דבר הומן שבו חי ר' קלונימוס כבר שפט רש"ל רפפורט שמשנת חי ר' משולם נדע לשער זמן אביו והנה ראינו שר' משולם ראה את ר' אליעזר הגדול וחי בקרוב בימי ר"ג כי ר"ג הזכיר לפי התשו' בשבה"ל סי' כ"ח את "רבינו קלונימוס זצ"ל" ועל ר' משולם אמר ור' משולם בנו ידענו שחכם גדול היה ופייט קרובה לצום כפור) נראה שמפי השמועה ידע מר' קלונימוס שמת לפניו אולם ידע והכיר ערך ר' משולם, א"כ יש לומר שר' קלונימוס חי בזמן ר' שרירא בקרוב ד' תשכ"ה והנה בתשו' (סי' קנ"ד הביא תשו' ר' משה גאון ולא מצינו בסוף שם גאון אחר, רק אמר "שכך כתבו ממתיבה". הלא ידענו שגאוני בכל הריצו תשובות לאפריקי ולספרד, אכן לא נדע באיזה דרך הובאו תשובותיהם לצרפת ולותר וע"פ דברי הרב אולי נוכל לשער שע"י החכמים האלו שמקורם בלוקא הובלו ראשונה תשו' גאונים לארצות צפון אירופא ואולי גם ההלכות הגדולות אשר העתיק אחרי כן ר' יוסף טוב עלם הובאו ע"י אלה החכמים לצרפת כי הרב הביא בתשו' זאת הבה"ג ומדי כתבו השתמש גם במלות הבאות בכה"ג (ואית' בעיניה, בלא דינא ובלא דיינא). והנה הרב הביא בתשו' זאת בסוף דף ל"ט ע"א "ובתיבא אתא דמר רב (כן איתא בכ"י) משה גאון הכי נת' בהדיא" ובסוף התשו' אמר "הכי איתפסיקת במתיב' וכתבא בהלכות גדולות" ואפשר שזה הוא הפסק עצמו שנכתב במתיבת' ובעל מאסף ההלכות הגדולות אספו אל ילקוטו, ואם אולי נוכל לומר כן אזי נשפוט שפוט אימתי חי ר' שמעון קיירא ואימתי חבר ההלכות הגדולות ונחרץ שר"ש קיירא קם אחרי חי ר' משה גאון וזה כמאה שנים קודם ר' שרירא, וכבר דברנו מזה במאמרנו על תשו' ר' יהודאי שהוצאנו לאור ע"פ כ"י פראג.

(י) בסידור דברי הרב נראה שהיו התשובות האלה בסידור אחר כמו שהם בתניק לפנינו שהשאלה הראשונה (סי' קי"ז) הובאה בטור חו"מ סי' קנ"ד ושאלה השנייה שבאה גם היא בסוף סי' ז' הובאה שם בשם תשו' לגאון בסי' קנ"ה. לפנינו סי' קי"א וק"ב נפרדות והן דבר אחד³) סי' הגמרא בכנורות. והנה כל השאלות

(3) לרוב משונה דרך הגאונים בפירושיהם לסוגיות השי"ס מפירושי אלה החכמים בצרפת

אשר לפנינו קצתם בענינים אשר דרשו מן הרב פסק בענין איזה מאורע או דין (ק"ו, ק"ז, ק"ח, ק"ט) והשאר בפירושים. והביאורים האלה אשר לפנינו יש מהם אשר באו לפרש מאמרי התלמוד (ק"ח, ק"ט, ק"י, ק"יא, ק"יב, ק"יג, ק"יד, ק"טז, ק"יז) ויש אשר יבארו מלות זרות וראינו בתוך אלו פירושי המלות שלש (ק"ט, ק"יד, ק"טז) שהן בתיבות מתחילות באות ח' ואינן נערכין לפי סדר מסכתא כלל ואפשר שהחלו אז חכמי אירופא לסדר תיבות זרות לפי האותיות והוא הדרך אשר דרך בה ר' צמח גאון והאחרון הכבד ר' נתן מרומי. ואולי יש לחשוב לאלה גם ס"י קט"ז (בענין בתי עיר חומה) וס"י ק"י (מעשה הרורים ואולי שאלו השואלים שמצאו כתוב חרורים כמו שהיה כתוב גם לפני ר' האי גאון), והעיר הרב בשום לב ע"י הגרס' הנכונה והלא מורגל בלשונו "כך השמועה נגרסת" "כך אנו גורסין".

(ז) הרב זה הרבה להביא בתשובותיו גרסאות שאינן לפנינו במשנה ובגמ' (ס"י ק"ו הערה ז' והערה י' — ס"י ק"ח הערה ב'—ד'. ס"י ק"א הערה ה') גם הובאו שמות אמוראים אחרים נושאי המאמרים מאשר הם בגמ' לפנינו (ס"י ק"ו הערה י"ג ו"ד. ס"י ק"ח הערה א'. ס"י קט"ז הערה ז'). מה שנאמר בגמ' בלשון תנא הביא הרב בשם התוספתא (ק"ז הערה ו'. ק"ז הערה ה') הביא ג"י המשנה כמו שהובאה בגמרא ובתוספתא ולא כמו שהיא במשנה לפנינו (קט"ז הערה א'. ק"ז הערה ז' והערה ט'. ס"י קנ"ד הערה ג'). וכן שם הערה ב' הביא כרייתא והניח ללשון המשנה. — בתוך פסקיו הובאו פסקים משונים מפסק כל הראשונים (ק"ו הערה כ"ח. ק"ז הערה ח') — גם פירושים חדשים לקח בידו (ק"ח הערה ה'. ק"ט הערה א'. ק"י הערה א' והערה ה') ראינו שם פירוש ונוסחא חדשה ומשונה (ס"י ק"א, ק"יב, ס"י ק"יג הערה ב'). מצינו פירוש אחר שהוא קרוב לפירוש הירושלמי ואולי ראה הרב דברי הירושלמי (קנ"ב הערה ו') ולרוב פירושי נכונים מאד (ק"א הערה י"א) בדיוקיו מביא ראיה בחידוד ממה שאמרו בגמ' על דרך זה (קנ"ד הערה ג' והערה ט"ז). מבין חדרי אמרו נבינה דעת מנהגים קצת משונים שהיו אז, להחרים סתם בלי רשיון ב"ד (ק"ז). להכריח השוחטים לשחוט בע"ט (ק"יג) המנהג לומר קדיש גם כשאין אומרים צדוק הדין ולומר קדיש על עבדים שמתו (ק"ח).

(ח) מתוך תשובות הרב ראה ראינו שהרבה להושיב הגירסאות על מכונן ולשרש על דרך זה כל טעות מלב דורשי דבר ה'. ועוד יש לנו אות על מלאכתו הנכבדה בענין הזה. הלא הביאו התוספות במנחות ק"ט: ד"ה מתחילה שר' קלונימוס אבי ר' משולם הגיה שלשה דברים כמפי נבואה בשעת פטירתו. הן אמת שרשי' בזבחים מ"ה: הביא אחת מאלה השלשה על שם ר' משולם אולם אם אין ראיה זכר לדבר להטות לבנו אל דברי התוס' כזה א) מפני שרשי' לא רשם אך הגהה אחת בדבר "גומי ר"ש" וגם על זאת כתב כמסתפק "ול"י" אולם התוס' הוכירו השמועה

ובלתיחר, גאנו בכל יבארו שלשלת כל הסוגיא ובחפנם יחזיקו כאחת השקלא והמריא לכאור שורש וענף. אכן לא יפרשו מלה הבאה בתלמוד אחר מלה, וקושיא לבד ופירוק לבד, ואך בקצה פירושם נמצא פירוש מלה וזה. לא כן רבני צרפת ולותיר הם צעדו צעד נכון הלאה בדרך הביאור והפירוש לכאור כל תיבה ותיבה וכל קושיא וכל תירוק לבדו, וראשית כזאת הודיענו ר' קלונימוס אחר הפירוש הגדול בס"י ק"א ביאר בסוף אותו ס"י ענין התיבה מן המעשרין הנמצאת שם בתלמוד כמערכת אותה הסוגיא, ובס"י ק"ב פירש מלת "עשיריים" ההולכת אחריה שם. ובדרך הזה לפרש הלך רגמ"ה ואחריו רש"י ד"ל.

בלשון ברור ורשמו באיזה אופן אמר „כמפי נבואה“ והזכירו כל השלשה ענינין. (ב) בין כל תשובות ופירושי ר' משולם אשר לפנינו לא מצינו שהניף ידו על הגרסאות ובא לדבר בהן, אולם בתשובות ר' קלונימוס מצינו ששם עין על הגרסא ופירושה לכן יש לומר שהרב הזה גם בשעת מיתתו העריך גרסאות יקרות, והנה שני הענינים בענין „כל האומר עלה“ במנחות ק"ט: ובדבר „סבין מושבתן למה שחקן“. זכחים ו': הן גרסאות שאמר ותיקן אכן גם הדבר השלישי במשנה זכחים פ"ד ה"ה (בגמ' מ"ה:) נראה שתיקן הרב במותו הגרסא ופירושה שכן כתבו התוס' „ושלשה דברים הגיה“ „ומה שכתבו התוס' „ונמי ר' שמעון מחייב בדבר שדרנו להאכל פי' אמר ר' שמעון“ ר"ל שאמר הגרסא הזאת ופירושה כאשר מצינו לשון נומי גם בשאר משניות יבמות פפ"ז ה"ז וגיטין פ"ו ה"ז, וכן נראה מלשון התוס' שבאו אחרי זה „ועוד הגיה“ משמע שמה שקדם, היינו זה הענין נומי, ג"כ הגהה מפי הרב וכן משמע מדברי רש"י בזכחים מ"ה: „ה"ג נימא (צ"ל נומי) ר"ש כמו אמר ר' שמעון ובספרים היה כתוב הרב ועמו“ א"כ בספרים היה כתוב לשון אחר והרב הגיה ופירשג). ויש לנו להעיר על דבר הפירושים האלו: הן כל השלשה הפירושים בסדר קדשים הם וזה אות שהרב למד ועסק הרבה בסדר הזה והלא ראינו שאף בשעת מיתתו התפעמה רוחו בקרבו למצא פשר דבר בדבר נוסחאות ברורות. והנה ראינו אחרי רואי את תשובות הגאונים שבכל תשובותיהם וככל פירושיהם לא באו לפרש גרסאות ולבאר הלכות קשות בסדר קדשים (חוץ ממס' חולין אשר דיניה נוהגין בכל מקום ובכל זמן וכמוהם מעניני בכורות) הן בתשובת ר' האי נמצאו הרבה פירושים לרוחב כמה מס' ואף כי חבר פי' לסדר טהרות, ולר' שרירא מצינו פירושים לתיבות ממס' שבת ומס' גיטין, ואין מהם לפנינו לא תשובות ולא פירושים בסדר קדשים. ואם אולי המצא ימצא פי' בסדר זה מגאונים הלא יהיה אחי' מני אלף. הן בתוך התיבות שפירש ר' שריר' והובאו מר"י בן גאנח נמצאה גם מלת חטורת והיא במשנה בכורות פ"ז ה"א אולם כבר אמר החכם הררי דערענבורג שבפירוש זה כיוון הגאון למלה זו „חוטרתא“ הנמצאת בגמ' בשבת ק"י:ד) על פי הדברים האלה נאמר יען שגם ר' אחאי בעל השאלות ור' יהודאי ור' שמעון קירא לא פנו אל פי' והלכות ס' קדשים בתקפה כאשר פירשו ידם על שאר ההלכות, ואחרי אשר נסתם תלמוד הגאונים אלה החכמים בצרפת ולותר הם הראשונים אשר החלו לעשות זר זהב פירושים לסדר הקרבנות ולפניהם יסע נשיא בית אב הרב הקדמון רבנא קלונימוס ויפן בחכמתו גם אל סדר הקדשים לבאר ולפרש הסתום והעמום) ואחריו בא רגמ"ה ופי' מס' מנחות.

(ג) גם דברי התוס' במנחות ק"ט: צריכין תיקון ובמקום „ונומי ר' שמעון מחייב בדבר שדרנו להאכל“ צ"ל „ונומי ר' שמעון בדבר שדרנו להאכל חייב“, והנה כאשר לא ידע איש את העצמים בבטן המלאה כן לא נוכל לערוך מחשבת איש גדול ונשוא פנים בעת הפרדו מן העולם ואולי עניני הגרסאות האלה יש להם קצת דמיון עם תעלומות לב הרב מופת לרבים ההולך בדרך כל הארץ „קרבנות צבור סבין מושבתן למה שחקן“ חייבין עליהן משום נותר ומשום טמא הוין מן הדם נומי ר' שמעון בדבר וכו' „כתחלה כל האומר עלה אלו וכו' ועכשיו“.

(ד) עיין תולדות ר"י אבן גאנח להר"ר וו. באכער דף פ"ה. והנה על תשובות ופירושי ר' שרירא רוב האי שאספנו בס' המפתח יש להוסיף אלה הפירושים אשר הובאו בס' ר' יונה ואשר דבר מהם החכם הג"ל והעירני על פירושי הגאונים אלה, והנה בעינינו לא ראינו אחד מן שאר הגאונים שפי' מלה או ענין בס' קדשים (אולי אך ר' צמח בעירך שלו).

(ה) ועי' רש"י כריתות ה'. „פי' רומי“ — הראשונים הביאו עוד כמה תשובות דינים ופירושים

ואלה תשובות רבנא קלונימוס:

א. בתשׁו' גאונים קדמונים סי' ק"ו. ראובן היה לו עלייה ולשמעון יש לו בית נגד עלייתו של ראובן ומבוי קטן שיעור ג' אמות ביניהם ועמד שמעון ומכר אותו הבית ללוי ורוצה להגביה כותל חצרו למעלה מחלונו של ראובן ולהאפיל עליו. שלא כדון רוצה לעשות לוי ולא כל הימנו שיגביה כותלו ויאפיל עליו שקדמה החלון לחצר ולוי הוא גופו נרם היוק לעצמו שסתר את הבית ועשאו חצר שכשהיה הבית בחזקת שמעון היה כותלו מקורה ולא היה לו שום היוק ראייה מאותו חלון ולוי זה שנתן את קרויו הוא היוק את עצמו בידים הלכך אין כח ללוי להאפיל חלונו של ראובן. . . . וכשביל התאנה שיש לו לראובן באותו מבוי ושרשיה בתוך כותלו של לוי ונפו נוטה על גג עליתו ומעכו מלהטיה את גגו ורצה לוי לקוץ את הנוף המעכו. הדין עם לוי. . . ואין כח בראובן למחות. . . ועוד אותן נוספין הנושים לרשות לוי של לוי הן והוא אוכל פירותיהן דאיתמר אילן העומד על המיצר אמר רב הנוטה לכאן והנוטה לכאן לשמואל אמר יחלוקו ואע"פ שבכל מקום הילכת' כשמואל כדניי הילכתא כרב. . . וכך כתבו ממתיהב שהלכה כרב וכיון שפירות אותן נוספין הנושין על גגו של לוי שלו הן ואם רצה לקוץ קוצין ואין בכך כלום.

הערות. (א) שורה א' (בתשובות ג"ק הנדפסות) הובאה בשם תשׁו' גאון בסור הו"מ סי' קנ"ד ושם איתא ראובן שהיה לו בית. (ב) שם ולשמעון בית. צ"ל "ולשמעון יש לו בית" וכ"א בסור. (ג) שם במקום שיעור צ"ל כשיעור וכ"א בסור. (ד) שורה ב' בסור אית' "לאחר זמן סתר שמעון" (לפי תנ"ק צ"ל כאן "לוי") קצת מביתו ועשאו חצר וראובן רואה מעלייתו לחצרו ומוקיף וכן צריך להיות. אכן בסור כל התשׁו' כתובה ע"ש "שמעון עשה" ושמעון טוען" ואולי נוסחא משובשת נודמנה לפניו וצ"ל שלוי הוא לוקח משמעון הוא סתר וכו' וטען וכו'. (ה) שורה ח' ולאורה אפילו כ"ש. ב"ב נ"ש. עלה דהאי מתני' ב"ב פ"ג ה"ו. (ו) שורה י' ותנא בתוספתא לפנינו שם כ"ב: ותנא עלה מלמעלה כרי שלא. . . מלמטן שלא. . . ומכננדן שלא יאפיל, ובש"ס

מגבירי התורה אשר ר' קלונימוס שמשם והם חיו מאה שנה ויתר אחרי ר' קלונימוס מלוקא: מר' קלונימוס מרומי ע"י רש"י בדברים י"ח, ב' שוב נמצא בדברי ר' קלונימוס, סי' רש"י ש"א כ"ה ו"ח וגם בפסחים ע"ד. רש"י ביצה כ"ד: רשב"ם במדבר י"א, ל"ה (כן מצאתיה בתשׁו' ר' קלונימוס איש רומי) עוד בפרדס ש"א לענין קטן שקדש ("ואף ר' קלונימוס מרומי פטרה בלא גט" והתשׁו' צריך לישב גירסתה ע"פ תשׁו' שהיא בסוף סי' הראב"ן מר' יצחק בר משה לר' נתן בר מנור). בפרדס סי' קנ"ו—קנ"ט וכן סי' ת"ן נזכרו תשובותיו לענין ט"ב ואבל. וכן בפרדס פ"ה לענין ברכה ובסי' קפ"ט שם הובא בשם הרב המורה ר' קלונימוס שצריך להיות בלולב סי' עלים כנגד סי' תיבות בכרכת כהנים ואולי זה הדיבר ר' קלונימוס בר יצחק אמרו שהובא שם סי' ק"ה לענין עירוב ששמיין בערב הפסח, ובפרדס סי' ר"ץ הובא בשם ר' קלונימוס שכביה"ק אחרי קדיש זורקין עפר ועשב וע"י ברוקח סי' שו"ז שאבל קודם ששלמו אבליו יוצא לביה"ק ללות המת. והנה עוד הוזכר ר' קלונימוס הזקן: בפרדס סי' ר"ה לענין מתנת פורים ולענין קריאת איש יהודי במגילה. בפרדס רמ"ה אוסר לאכול לאלתר בשר אחר אכילתו (חלב) בתוס' חולין מ"ז: וכן פסק ר' קלונימוס הזקן ריאה שנתרוקנה ברביעית, ועיין בשו"ת סי' רצ"ב שהוזכר קלונימוס ב"ך שבתי מעיר רומי ור' ענן בר פרינס זצ"ל מעיר סימפונטא קרן של ע"ז מהו לתקוע ברה"ה והתשובה קצרה כדרך תשובות ר' משולם, ושם הוזכר גם ר' קלונימוס הבחור. והנה קראנו בבעל העיטור אות מתנת ש"מ כדון עשאה שותף בין הכנים שתוקה כדורות הראשונים מהני והשתא מחמת כיסופ' שתקה בשם ר' קלונימוס הנשיא מנרבונה וע"י דברי החכם ר' משה שטיינשינדר ע"ש וגרובער תיבת קלונימוס.

תשובות רבינו קלונימוס מלוקא

שם ב': בכל ג' הפנים "כדי שלא". ואולי לרנל הגירסא הזאת סבר המקשה בסידור הש"ס שזוהו שיעור בפני עצמו ואינו ד' אמות ואומר שם כ"ב: "עד כמה". ועיין רש"י שם ב': שגם הוא לא שם לבו אל פלפול הגמר' ברך כ"ד: ואולי שסבר שהפלפול הוא לתרץ הקושיא "טעמא דרושא" ולהעמיד הברייתא כשהוא מן הצד וכן פסק גם הר"מ פ"ד משכנים ה"ג ועי' בניי בשם הרנב"ר ולפנינו בתוספתא הגרספת הגי' משוכשת. והנה הרב המשיב הביא מה שאמרו בש"ס בלשון "תנא" בשם "התוספתא. ז' שורה י"ג "למעלה מן החלונות" צ"ל "למעלה מן החלון". ח) סוף שורה ט"ו צ"ל "ומכנגדן נמי צריך להרחיק ד' אמות שלא יאפיל לפיכך אין לוי יכול להאפיל" וכ"א בכ"י. וגם מלשון הטור משמע שהיה לפניו "הלכך וכו'". ט) שורה ט"ז "שכיון שדלת" הנוונה שרין דלת וחלון צריך להשאיר כנגדן ד"א. י) שורה כ"א הרי היא בחוקתה. לפנינו במשנה ב"פ פ"ג ה"ח ה"ו בחוקתה. יא) שם סוף השורה שאין להם דין חלונות. ב"ב ד': מאמר שמואל. יב) שורה כ"ג שאמר ר' נחמן. שם כ"ג. יג) שורה כ"ד ר' יוסף בקיטרא לפנינו שם ר' מרי. יד) שם "ור' זביה" לפנינו שם ר' זביר. טו) שם כ"ד הכסא. ככ"י ובגמ' שם בבית הכסא וכצ"ל. טז) שם שורה כ"ו א' רבא לפנינו שם ס': אמר ר' נחמן. יז) שורה ל"א. אמר ר' הונא. שם דף ו'. יח) שם סמך החולה צ"ל "סמך לכולה" וכ"א בכ"י. יט) דף ל"ד ע"ב שורה ג' "ומחילות ומועיל" אולי צ"ל "ולמחילות שעליה". אולם הרי' מיגש פי' שע"י כתיבת עמקא ורומי' יכול לבנות אבל אינו קונה גג הבניו בזמן שהוא גבוה י' ולא עליה שעל הבית. ועי' בחי' הרמב"ן להאי שיטה דעומק' ורומי' ב"ב ס"ג: כ) שם שורה ד' "שלא הוה כח" צ"ל "שלא היה כח" וכ"א בכ"י. כא) שורה ה' מה מבר ראשון ב"מ ט"ז: כב) שורה ז' ובשביל התאנה". הענין הובא בפני עצמו בטור ה"מ ס' קנ"ה בשם תשובת הגאונים. כג) שם. "שיש לו לראות" צ"ל "שיש לו לראובן" וכ"א בכ"י. כד) שורה י"ב. גמל ורוכבו" לפנינו במשנה. גמל עובר ורוכבו. כה) שורה י"ד שתזוקתן צ"ל "שתזיק". כו) שורה ט"ו שכך שנינו היה חופר. ב"ב כ"ו. כז) שורה י"ט. דאתמר אילן העומד על המיצר' ב"מ ק"ז: כח) שורה כ' הלכת' נרב. זה הפסק לא הביאווה הראשונים והרי"ף פסק כשמואל. ומשמע שהרב פי' כפי' רש"י שקצת משורש האילן בשל חבירו וע"ש בתום'.

ב. בתנ"ק ס' ק"ז. וששאלתם ראובן שהטיל מעות לשמי' בשותפות והיה הממון ביד שמעי' וכשבאו לפרוש זה מזה נתחייב שמעי' שבועה לראוי' כמשפט השותפין ורוצה ראוי' שישבע לו שמעי' בשביל אשתו ובניו שלא פשטו ידהו' בממון השותפות כו' כך נראה לי אם אשת שמעי' או בניו היו נושאי' ונותני' בממון השותפות ומכניסין תגרין ולוקחין ונותנין יכול ראובן לטעון ולומר רצוני שתפיסו את דעתי שלא כסיתם מממוני כלום ולא שמעי' נשבע עליהם אלא הן בעצמם נשבעין עליהן. . . . וכתבו עליה ממתיבת' כששנו רבות' העבר והאשה פניעתן רעה וכו' אימתי בזמן שהבעל גופו אינו נשבע שאשתו מתגנת עליו אם משביעין אותה אבל בזמן שהבעל מתחייב שבועה אם הוצרך הדבר להשביע את אשתו משביעין אותה וגוזרין בפניה. . . . אבל ודאי אם אשת שמעי' ובניו לא נשאו ונתנו באותו ממון ולא הכניסו והוציאו בו אלא בפני שמעי'. ולא נמצא בו חסרון דבר ידוע אלא טענת שמא בעו' טוען ראוי' עליהם בשביל שהיה הממון בחוקת שמירתן אין ראוי' יכול להשביען. . . . אם רוצה להחרים מדעתו שלא על פי כ"ד אין מונעין אותו.

הערות. א) אית' בראביה כ"י והוזכרה בנוסחא אחרת במרדכי פרק כל הנשבעין בשם תשוי' ר' קלונימוס לר' משה מארלדי. ודין ממנה הוזכר באור ורוע לביק סי' שניב בשם ר' קלונימוס גאון. ב) שורה ג' "בשביל" בראבי"ה "בעבור" אשתו וכו'. ג) שורה ד' "תגרין שלוקחין" צ"ל ולוקחין ונותנין כ"א בכ"י ובראבי"ה כ"א. ד) שורה ו' האשה הנושאת משנה שבועות פ"ז ה"ח. ה) שורה ז' "ובתוספתא". בתוספתא שלפנינו אינו והוא בש"ס שבועות מ"ח: תנא מכניס לו פועלים ומוציא לו פועלים מכניס לו פירות ומוציא לו פירות. והרב גרס הרישא "מכניס לו פירותיו ומוציא לו פירותיו. ו) שם. "אנו אומרים עלה בן הבית" בראבי"ה כ"י. "אנו אומרים עלה כך בן הבית וכו'". ז) שורה ט' אמר ר' פפא לפנינו שם מ"ו. "אמר רבא אפי' שומר וכו'". ח) שורה י"א "כששנו. בראביה כ"י "ששנו וכו' אימתי בזמן כשהבעל גופו אינו נשבע" והנה הרבה תשוי' מצאנו לגאונים בענין זה. הלא הובאו בס' התרומות שער ל"ו ח"א ובעיטור חוב ועי' במרדכי כל הנשבעין ובפ' החובל, ובא"ו לביק למשנה זו (דף פ"ו. בב"ק) סי' שניב הביא השימות ואמר "זולתי ר' קלונימוס גאון אמר וכו' ומצאתי לו סמך בתשוי' ר' שר שלום" וע"ש. ט) שם. "שאשתו" בראבי"ה כ"י. "אשתו מתנת עליו". י) שורה י"ד "יגור" ובראביה כ"י "יגור". יא) שורה ט"ו ותחזירהו לבעלה בראביה כ"י "לבעליה" וכצ"ל. יב) שם. אשתו ובניו השמועה צ"ל אשתו ובניו לשבועה וכ"א בכ"י ובראבי"ה כ"י. יג) דף ל"ה שורה א'. עי' תוס' בי"מ מ"ב: שיטת ר"ת ובשיטה מקובצת שם ל"ו. "אית' הראשון פטור לגמרי אבל משמו של ר"ת אמרו דדוקא . . . למי שדרך הבעלים להפקיד אצלו כמעשה דגנאי אבל בניו ובני ביתו הרי הן כשומר עצמו דעל דעתו הן שומרין וכששומרין ממונו של שומר ותדע לך דאי לא לא שבקית חיי לכל מפקיד שהשומר ימסור לבניו ולאשתו שאין להם לשלם ויאכלו הן וחדו והלה הולך בפחי נפש ויש קצת סיוע . . . לקמן בקרטליחא . . . וגרים בה הרי"ף ומיפטר דמשמע דדוקא לבתר דמשתבעא אימיה דאיגנוב הוא דאיפטר ליה שומר הא לא אישתבע א"נ בשפשעה בהן איהו חייב והרמב"ן כתב דדלמא ומפטרו גרסינן איהו פטור בשבועתו ואיהי בשבועתה וכן הוא בכה"ג. יד) שורה ד' ואין שמעון נשבע צ"ל "ואף שמעון אין נשבע עליהן". טו) שורה ח' למה לא התרתה" צ"ל "למה לא התרה". טז) שורה י' לא מסרו צ"ל "לא מסר" להם וכ"א בראבי"ה כ"י. יז) שורה י"א "אם רוצה להחרים סתם שלא מדעתו" צ"ל "אם רוצה להחרים מדעתו שלא ע"פ ב"ד" כן הגירס' בראבי"ה כ"י. והנה באמת שכתב ר' האי דאין הב"ד נתן פתקא דלפוטא אלא ליתומים (עי' תשוי' חמדה גנוזה סי' קס"ה ותשוי' הג' דפוס ליק סי' כ"ב) אולם המנהג היה להחרים סתם כביה"כ בכמה ענינים ועי' בטור וש"ע ה"מ סי' ט"ה. ע"א. צ"ד ורס"ז: יח) שם: "אין מונעין אותו" בכ"י "אין מונעין בידו". ועיין לקמן בהערה לתשובה האחרונה.

ג. בתג"ק סי' ק"ח. זו ששינוי הכותב טופסי גיטין ומסקנא אמר ר' עמרם האי מילתא שמעית מיניה דעולא ואמר משום תקנת ולד ולא הוה ידענא מאי קאמר כיון דשמעתא להא דתניא האומר לבלבד כתוב גט לארוסתי ולכשאנסנה אנרשנה אינו גט ואמר עולא גזירה שמא יאמרו גיטת קודם לבנה שאף ע"פ שאין נותן לה גט אלא לזמן מרובה אחר שכונסה כיון שזמן הגט קודם לבנה שאף ע"פ שאין נותן לה בן אומר שכן זה לאחר נתינת הגט נולד . . . הכי נמי לכך כותבין זמן כגט ארוסה שמא יש לה בן מבעל הראשון ואח"כ אירסה זה וגרשה וכיון שאין בו זמן משתבח

הדבר ובאין בני אדם לומר שזה אירסה ראשון ונרשה ואח"כ נישאת לאבי הבן ונמצא הוא נפסל מן הכהונה אם היה אביו כהן . . .

הערות. (א) לפנינו בש"ס גיטין כ"ו: אית' "הא מילתא שמעית מינה דעולא דאמר". (ב) שורה ב' "ולא הוה ידענא" בש"ס לפנינו איתא "ולא ידענא מאי ניהו" ורש"י גרס "ולא הוה ידענא מאי היא". (ג) שורה ג' "ולשאכנסנה לפנינו בש"ס וביבמות נ"ד. "לכשאכנסנה". (ד) שם ואמר עולא גזירה בש"ס אית' "מה טעם גזירה". (ה) שורה ו' הכי נמי . . . הפי' שפי' הרב לא ראינוהו עוד, שרש"י פי' שבגט ארוסה כותבין זמן שלא יאמרו גיטה קודם לבנה "בלא קידושין וכתובה נתעברה לאחר גירושין ופגם הוא למשפחה".

ד. בתג"ק סי' ק"מ. שלישית חכמה כל עיר שיש בה שלשה חכמים מומחין כיבנה שהיו בה ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא חכמה היא ומושיבין בה סנהדרין.

הערות. (א) רש"י פי' בסנהדרין י"ז: "סנהדרין שיש בה ג' מדברים בע' לשון חכמה היא וכשרה אבל הרב בתשו' שלפנינו סבר דכיון דמקשה שם הש"ס על הא דאמר רב "כל עיר שאין בה ב' לדבר וא' לשמוע אין מושיבין בה סנהדרין" מהאי בריית' דשלישית חכמה משמע שגם זה מוסב על העיר שנקראת חכמה ומושיבין בה סנהדרין. ומדברי הרב "משמע שאותן הג' אינן מן הסנהדרין, אלא אם יש ג' חכמים גדולים שם מושיבין סנהדרין אם שימנו גם אותן הג' או אחרים ובחי' הרין שם הביא הפי' שחזין מן הסנהדרין יהיו שם הג' חכמים. (ב) שורה ב'. "ומושיבין" קודם לכן במאמר רב או בפירושו למאמרו הוזכרו בש"ס במאמר "ביבנה ארבעה" אלה השלשה החכמים ושמועין התימני דן לפניהם, לכן סבר הרב בפירושו דברי הברייתא שהכוונה לשלושת אלה הגבורים בתורה ביבנה. ועיי' בירושלמי שקלים פ"ה ה"ב שהובאו שלשה מן החכמים (בן זומא, בן עזאי, חנינא בן הנילאי (בבבלי חנינאי) שהוזכרו אחרי כן בבבלי בתור שדנו לפני החכמים, ונראה שחסר בא בירושלמי ואולי פורשו שם שמות החכמים ביבנה ואחרי כן אלה שדנו לפני החכמים, ונשתנו קצת שמות (בבבלי "הגן המצרי" ובירושלמי "אליעזר בן מתתיה").

ה. בתג"ק סי' י'. ומעשה הרורים לא שמענו מרבנותינו וגם לא ראינו פירושו אלא כך נראה לי שהוא כנוי לעגבות . . . וכך אנו שוננין ג' מילין מירושלים עד בית הרורו ופירושו שני הרים מדובקין . . .

הערות. (א) הובאה בתשו' הגאונים ד' ליק סי' ט"ז על שם ר' האי. והנה שם נאמר בכל התשובה "הרורים" "חרודו" והוא צ"ע שהפירוש מוסב על מלת "הרורים" שפי' המפרש מלשון הר ועיי' הערות הר"ר י. מוספיה והר"ש בובער בהערות ותיקונים לתשו' הגאונים הנ"ל. והנה יש הרבה שנויים בין הגוס' הגאונים בגאונים קדמונים ותשה"ג ד' ליק. ותיבת "מרבנותינו" חסרה בתה"ג ד' ליק. וכן במקום "לא ראינו פירושו" כתוב שם "לא ראינו" והנה בערוך ערך הורדס מביא הגי' "מעשה הורדס" וגם לשון אחר מעשה הרורים דרך אברים בחור שבין אצילי ידים. (ב) שורה ב' כך נראה לי מלת "לי" חסרה בתה"ג ד' ליק. ג. "הרורו" בכ"י הרורי. ועיי' בדקדוקי סופרים להר"א ראבינאוויץ שאית' כן במשנה אולם לפנינו במשנה סוף פ"ו דיומא "חרודו" ובמשנה שבירושלמי "בית הורין" ובערוך חרר גרס "חרורו". (ד) שורה ג' כינו את העגבות

בתנ"ל "אף כאן כינו". ה) שורה ה'. מעשה הרורים ולא כלום בתנ"ל. מעשה הרורים ולא כלום הוא. ו) "מפני שהוא גנאי" בתנ"ל "דבר גנאי".

ו. בתנ"ק סי' קי"א וקי"ב. והא דא' רבא מנין הראוי פוטר כגון שהכנים טלאיו וגדאיו לעשרין ולא היו אלא תשעה וכיון שמנה שבעה קפץ אחד מאותן שיצאו באותו פתח ומנאן כבר ונתערבב באותן שבתוך הדיר שלא יצאו ולא נמנו ומלאו לעשרה ואעפ"כ אמר רבא פטורין הן מלעשרין בין בגורן זה בין בגורן אחר בגורן זה פטור שזה קפץ וכנסם לפניו אי אפשר להעבירו תחת השבט ולמנותו שיהיו עשרה שכבר עבר פעם אחת והתורה אמרה יעבור ולא שכבר עבר לגורן אחר פטור כיון שאילו היה מוסר לו להשלים מנינו אחר קפיצת אותו המניו לתוך אותן שאינן מניוין היו נמלאים עשרה ומתחייבין במעשר והוה ליה מנין הראוי להתעשר ונפטרו מלהצטרף לגורן אחר. . ששאל מר. . מן המעושרין מאותן שיצאו ונמנו ונמלאו עשרה והפריש מהן עשירית ונעשו אותן תשעה הולין מן המעושרין. עשיריים כגון שהיו לו מאה בהמות והכניסן לדיר ומנה תשעה והפריש עשירי והעמיד אותו עשירי שהן קודש לבד והם נקראים עשיריים.

הערות. א) פירש הרב דברי רבא בכורות נ"ט: בענין זה שחפץ לעשר טלאיו ובטעות לא הביא לדיר אך ט' טלאים והחל למנות ויצאו ו' או ז' מניוים וקפץ אחד מן אותן המניוים לדיר ונתערב ואחרי כן מלא את הדיר למנין עשרה (כלי אותו שקפץ) מכל מקום פטורים כל אותן שבדיר, שבאמת היתה מחשבתו לעשר וזה שלא הביא אלא ט' רצה למלאות החסרון אך שמלא אותו אחרי שקפץ אחד מן המניוים ונתערב פטורים כלן כיון שסוף סוף היה מנין הראוי לעשר, ואמר הרב "כיון שאלו היה מוסר [כלומר מסור] לו להשלים מנינו זה אחר קפיצת אותו המניו. . . היו נמלאין עשרה ומתחייבין במעשר [שכיון שמה שלא הביא בתחלה אלא ט' כבר מלא אחרי כן והתקין הטעות]. והוי ליה מנין הראוי" וכן אמר בסוף הפי' "וקפץ אחד מן המניוין ששאל מר מאותן שיצאו לחוץ ונמנו ועד שלא מלאן לעשרה [כי אך אחרי שכבר קפץ הביא עוד טלאים אחרים ומלא מספר החיוב לעישור] ולא עשרן קפץ אחד מהן" והנה פי' זה נכון מאוד. ורש"י פי' דברי רבא כדברי הברייתא תניא כוותיה דרבא ממש שמת אחד מאותן שבדיר וכתב "או שיצא בפתח אחר" ועי' רש"י בב"מ ו': על הא דרבא ותוי' שם ד"ה לפטרו. ב) שורה ג' ולא נמנן צריך להיות "ולא נמנו" וכ"א בכ"ג. ג) שורה ח'. מלהצטרף בגורן אחר צ"ל בגורן אחר וכ"א בכ"ג. ד) דף ל"ה ע"ב שורה ז' "מן המעושרין" כאן מפרש הרב תיבה אחרת הבאה אחרי הענין המפורש והוא כדברי הגמ' בכורות הבאים אחרי מאמר רבא. ה) בג"ק סימן ק"ב והוא שייך לסי' קי"א ובו הולך ומפרש דברי הגמ' שם ובטעות יש כאן התחלת סי' חדש. והנה נראה שהיה גיר' הרב כגמ' שרצו להביא ראיה לדברי רבא מן המשנה שם "קפץ אחד" ואמרו דעשיר עליהו. . . הא תני מן המעושרין. . . ודלמא מאי מן המעושרין מעשיריים דוקא (לפנינו בשי"ם "מעשר דוקא") ותיבה זו מפרש הרב והולך. ומפירוש הרמב"ם שם משמע ג"כ שהיתה לפנינו נוסח' כזאת כגמ' שכתב מה שאמר בתיקון (בלומר כמו שהעמידו ופירשו בגמ' דברי המשנה) מאי מעושרין עשורין:

ז. בתנ"ק סי' קי"ג. ותו בדי' פרקים אילו משחטינן את הטבח בעל כרחו וכו' וששאל מר מהו מת ללוקח ומת למוכר ומהו זכות היא לו וחובה היא לו כך

שנינו בדי' פרקים הללו . . . כופין את הטבח לשחוט בעל כרחו אפילו יש לטבח שור שזה אלף דינר ואין ללוקח אלא דינר כופין אותו לשחוט שהדבר ידוע שהכל באין ולוקחין ממנו לצורך יום טוב לפיכך אם נתנו לו מעות שישחוט וימכור להם עד שלא הספיק לשחטו מת מת ללוקחים והפסידו מעותיהם אבל בשאר ימות השנה אין הטבח שוחט אלא לרצונו לפיכך אם נתנו לו מעות ומתה הכהמה קודם שחיטה מתה למוכר . . .

הערות. (א) שורה ג' כופין את הטבח הרב מפרש והולך כל השיטה המשנה וסדר הגמ' בחולין פ"ג. (ב) שורה ד' ואין ללוקח אלא דינר הרב מפרש דאף אם לא נתן הלוקח לטבח מעות כל עיקר בכל זאת מכריחין אותו לשחוט. ונתן מעט שמשיטין אותו בע"כ מפני שהכל יבואו לקנות וכן ביאר לקמן שבשאר ימות השנה אינו כן שאין משיטין אותו אלא לרצונו, ומפרש מה שאמרה הגמ' והא לא משך רק על הסיפא דקאמר דאם מת מת ללוקח וכו' והנה כן משמע משיטת הש"ס דעל מה שתירץ ר"ה אמר רב כשמשך מקשה אי הכי אימא סיפא אבל בשאר ימות השנה אינו כן לפיכך אם מת וכו' ומתירין שזיכה לו כו' לענין זכות וחובה, ומשמע שמקשה מהא דסיפא וכן ביאר הרב להלן אבל רישא דרישא ורישא דסיפא (משחיטין בע"כ . . . אבל בשאר ימות השנה אינו כן) מפורשים ממעט אחר. והנה רש"י לא פירש כן אלא משחיטין אם כבר נתן הלוקח דמים וגם על זה מקשה ומתירין בגמ'.

ה. בתג"ק סי' ק"ד. וחילוק ובילק הפלגת דברים בעולם הוא כאדם שאומר לו נכסוך בניך אוכלין אותך והוא משטה בהם וא' להם אלא מי יאכלם פל' ופל' . . . ויש לומר אנשים ריקים הם שבני אדם משטיין בשמותיהם אבל דבר ברור לא שמענו בהן.

הערה. (א) בערוך חלק הביא פי' בשם ר' האי אנשים של פחת הן ונראה שם שפי' כן על הני שמות בחולין י"ט. והוא קרוב לפי' שלפנינו ועי' שם שאר הפירושים, וברש"י סנהדרין צ"ח:

ט. בתג"ק סי' קמ"ו. והא דא' ר' יצחק שמעתי שמקריבין בבית חנו חנו בנו של שמעון הצדיק היה ומעשה שלו מפורש במנחות בסוף הרי עלי עשרון.

הערה. (א) בערוך ערך חנו הביא שהגאון נקד חניי, וא"כ נראה ברור שהפי' שלפנינו אינו מנאון בכל זה.

י. בתג"ק סי' קמ"ז. וזו שאמר ר' ישמעאל בר' יוסי לא אילו בלבד אמרו וכו' ושאל מר מהו כל המצות ששנויות במשנה זו שנוהגות בבתי ערי חומה . . . והלכה זו שהיא נגזרת בפרק מגילה מקומה בערכין . . .

הערות. (א) שורה א' שלא אלו בלבד לשון זה לא נמצא בפנינו במגלה י'. בערכין ל"ב: ובשבעות ט"ז. ושם אית' "אמר ר' ישמעאל בר' יוסי וכו' אלו בלבד היו וכו' אלא למה מנו הכמים את אלו" ובתירין הגמ' בתיקון הלשון וכו' בתוספתא דערכין פ"ה "ולא אילו בלבד אלא כל שתעלה לך מסורת שמוקפת חומה וכו'". (ב) שם. "כל המצות הללו" כן הגיר' בגמ' ובתוספתא איתא "כל המצוה הזאת" (ג) שורה ב' "במשנה זו" משנה-ערכין פ"ט ה"ג (ה"ה). (ד) שורה ד' היתה חלושה" במשנה לפנינו "היה חלוש לוי". (ה) שם. והלכה זו שהיא נגזרת בזה אמר הרב שכוונת "כל המצות" על האי דבתי ערי חומה במשנה בערכין ששם העיקר והובא

המאמר במגילה רק על דרך גרר. והנה רש"י בשבועות פ"י בבתי ערי חומה ושלוה מצורעים ושאינן עושין מנרשיהן שדה, ובמגילה פ"י גם לענין קריאת מגילה וכבר הקשו המפרשים האחרונים על זה.

יא. בתג"ק סי' קי"ז. כשם שהשבת קובעת למעשר כך קובעת לקיד' כך אמר להם אי אתם צריכים לפסוק ולקדש היום בלא הפסקת סעודה אתם יכולים לקדש מפני שהשבת היא קובעת עצמה שכשם שקובעת לענין מעשר כך קובעת לענין קדוש כיצד קוב' למעשר שאע"פ שאין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית ומותר לאכול הימנו כיון שקדש עליו היום אסור באכילה עד שיתעשר... וכשם שקובעת למעשר כך קובעת לקידוש ואין צריך להפסיק ולברך בהמ"ז אלא פורס מפה ומקדש וגומר סעודתו ומברך.

הערות. א) קשה עלינו לומר שלא היתה לפני הרב הגי' בנמרא פסחים ק"ה. "דאמר רב" דמפירוש זה אשר לפנינו נראה קצת שמפרש כל הדברים ע"פ שאמרם ר' המנונ' סבא ואף גם הוא אמר להם ששבת כשם שקובעה לענין מעשר כך קובעת לענין קידוש. ואפשר שגם לפני הרב היה "דאמר רב" וקיצר בפירושו. ור' האי בתשה"ג ד' ליק סי' נ"ח גרס "דהתם אמר רב" והשוואלים לא ידעו מקום המאמר, ואינו נמצא בירושלמי ריש ע"פ ועי' תשו' איי הים סי' קי"ט. ב) שורה ב' ולקדש היום בלא הפסקת סעודה. כן פ"י גם רש"י והרשב"ם. ור' האי שם פ"י שהוא בספק חשיכה והובאה תשובתו בבעל המאור פסחים פ"י ועי' בר"ף וברמב"ן שם. ג) בכ"י נמצא תמיד כתוב "לענין". ד) דף ל"ז ע"א שורה א' עד שיראה פני הבית. רש"י ורשב"ם פ"י לענין אכילת ארעי והרב הוסיף דבר חדש שהוא לענין פירות שלא ראו פני הבית. ה) "לאפווי" צ"ל "לאכל" כ"א בכ"י. ו) שורה ב' עד שיעשר צ"ל "שיתעשר" וכ"א בכ"י. ז) שורה ג' עשרו צ"ל עישרו וכ"א בכ"י. והנה הרב גרס כנ"י הגמ' ביצה ל"ד. ובמעשרות פ"ד ה"ב הגי' "תינותק שטמנו תאנים לשבת ושכחו לעשרן לא יאכלו למוצאי שבת עד שיעשרו". ח) שם. "ענבים" חסר במשנה ובגמ'. והנה הרב גורס ברישא "מנינה לחצר ר' אליעזר אומר יגמור" ובסיפ' "דחשיכה ליל שבת ר' אליעזר אומר לא יגמור" והנה בירושלמי בתרומות שם משמע כנ"י רש"י בשניהם אמר ר' אליעזר יגמור ואמור שם הטעם כיון שהתחיל בהותר. ועי' בכיפה שם דמוקי לה שיוגמור לאכול למוצאי שבת. ט) שורה ד' חשיכה בלילי שבת כן הגי' בנמרא בכיפה (הרב נקט גיר' הגמ') ובמשנה "חשכה לילי שבת" וכן גרס רש"י בכיפה שם. י) שורה ו' פורס מפה, הנה רש"י והרשב"ם בפסחים כתבו "עקירת שולחן" ועי' תוס' פסחים ק': ד"ה לאו לעקירת שולחן דהיינו ברכת המזון.

יב. בתג"ק סי' קי"ח. ולומר קדיש בשורה בין אומ' צידוק הדין ובין לא אומ' ציד' הדין יפה הוא ואין איסור בכך ואפילו על העבדים כשירים שמשמרים את האמונה או' קדיש וכך כתבו ממתובה.

הערות. א) נראה שכונן לימים שאומ' בהם או שאין אומרים צדוק הדין וענין זה חדש לומר קדיש בשורה אף בימים שאין אומרים צדוק הדין, וכוננתו לומר קדיש על שאר פסוקים שאומר והנה בענין זה מצינו תשובת ר' משולם לר' נחמיה "וכיון שאין אומרים צדוק הדין על מה יאמרו קדיש אלא על דברי תורה ועל קריאת פסוקים וכל כבון יודע שאין אומרים "החסד" כצ"ל] וצדוק הדין בחוה"מ כן הובא בשבלי הלקט

הוצאת ר"ש בוכער ה' שמחות סי' י"ג ובפרדס סי' ר"צ ועי' ברוקח סי' שיי"ז ושם השיב ג"כ ר' משולם וכנראה היה מן האחרונים בדור אחרי הר"ת. (ב) שורה א' צידוק הדין. בזמן הרב כבר אמרו נוסח' אחת מצידוק הדין והנה מצינו בזמן ר' משה גאון מקומות שנהגו כן ועי' בשערי תשובה סי' רי"ט היבא דאין מספידין ברי"ח מהו לומר צדוק הדין הלכך צדוק הדין אם עונין כולם כא' מותר והיא הובאה ע"ש ר' משה בהלכות הרי"ץ גיאת ה' אבל דף נ"ט ע"ש. אולם בימי רב האי לא אמרו צדוק הדין בפני עצמו רק בברכת רחבה היו כוללין אותו עי' ערוך ערך ברכ' פ"י ר' האי גאון ברכת רחבה וכו' ואית ביה נפישו מילי כגון צדוק הדין וחותרם דילה בא"י מחיה המתים" ובזאת יש להבין דברי ר' האי שהובאו ברי"ף שם. וצידוק הדין שאמרת כי התירו גאונים הראשונים שיאמרו אותו הקהל פה אחד ודמותרו לעינינו או אית מנהגא אחרינא במתיבתא (כך שאלתם אם יש לפנינו מנהג אחר) ליכא מדעם דאתמר בבבל קרו ליה צדוק הדין (ליכא נוסח' לפנינו שאומרים בקבורת המת שקרו לה צדוק הדין) וזה מנהג מקום אחד שכתבו לפני גאונים הראשונים (כיוון לתשו' ר' משה) והחזירו להם תשו' אבל אנו אין לנו מנהג כזאת. — והנה באשכול ח"ב דף קס"א הביא דעל בן ל' שיוצא ברלוסקמא עומדין בשורה ואומרים ברכת אבלים וכתב הגאון דגם אומרים עליו צדוק הדין וקריש. (ג) שורה ב' ואפילו על העבדים, מזה אנו למדים שחשו על כבוד העבדים אף שאמרו בגמ' ברכות ט"ז: שאין עומדין בשורה אלא אומרים המקום ימלא חסרונך ע"ש.

יג. בתג"ק סי' קנ"ב. ראובן דנסיב איתתא והוה ליה מינה בני ושכיבא ונסיב אחריתי והוה ליה מינה בני ושכיב איהו וכו' וקא טענין בני שניה כי תקנו רבנן כתובת בנין דיכרין דוקא דמיתו תרויהו אחת בחייו ואחת במותו דשקלי בני ראשונה ובני שנייה אבל היבא דשנייה איתה ושקלתה לכתובתה ואינסיבא לית להו לבני ראשונה כתו' בנין דכרין הכי סבירא לן דטעניתיהו לאו טענה היא . . . ובתיבתא דמר רב משה גאון הכי כתו' בהדיא היבא דמתה ראשונה בחייו בעלה ונשא שנייה ומת הוא כיון דמתה ראשונה ירתה בעל דהא שנייה דקיימא לאחר מותו בעלת חוב הויא ויורשי הראשונה קא תבעי תקנתא דרבנן הילכך שנייה קודמת ליורשי ראשונה וכן יורשיה קודמין ליורשי ראשונה כדוקא דמת' וכתיבתא . . . הכי איתפסיקת במתיבתא וכתביבא בהלכות גדולות וליכא למיזו מינה והני בני ראשונה כדין טוענין ודינא נבייהו למשקל כתובת אמהון.

הערות. (א) הן אמת שהתשו' כתובה בסוף תשו' ר' משולם אמנם בבהע"ט כתובה דמרכסא ובמרדכי כתובות פ"י סי' רל"ה הובאה בשם ר' קלונימוס מלוקא. וידוע שכמה דברים כתוב' על שם ר' משולם והם מאביו ולכן באסוף המאסף תג"ק אסף תשובה זאת תחת דגל התשובות אשר לר' משולם. (ב) שורה ב'. בכ"י כי תקון רכנן כתו' בנין דכרין. (ג) "שורה ה' נשא ראשונה ומתה נשא שנייה ומת הוא". כן הוא גם בנמרא שבועות מ"ה. אולם לפנינו במשנה "נשא את הראשונה ומתה נשא שנייה ומת הוא" ובבב"ג "נשא את השנייה" וברי"ף "נשא ראשונה וכו'". (ד) שורה ז' בכ"י ל"ש גביא איהו ול"ש גבו יורשיה לאחר מיתתה (במקום "דאחר" בנרפס). (ה) שורה ח' בכ"י "ומהדין דוקא" וכן אית' להלן "דוקא" במקום דיוקא. ברוח באר מביא ראייה לדיוקון מדיוק הש"ס. (ו) שורה י"א וטעמא מאי דכר מינסב אינש ברתיה לא ליהוי ליה עין

רעה במאי דיהיב דסוף סוף בנייה ירתי לה לכתובתה כאן תפס הרב הטעם האמור בירושלמי כתוב פ"ד הי"א הרא דאמר רב אמי כדי שיה' אדם מצוין ליתן לבתו בעין יפה, והנה בבלי כתובות נ"ב: אמר ר' יוחנן משום רשב"י הטעם כדי שיקפוץ אדם ויכתוב לבתו כבנו, והוא משונה מעט מטעם הירושלמי ועי' ש"ש ב"ש"ס. ז) שו"י ד' ושיעבודא קמיייתא פקע ליה לגבי דידה" כצ"ל במקום "לגבי דידה". ח) שורה י"ח בכ"י היכא דמיתו (במקום "דמיתן" בנדפס) שתי נשיו בחייו. ט) שם מי שהיה נשוי ב' נשים ומתו משנה כתובות פ"ב ה"ב. י) שם לפנינו בש"ס שם צ"א שמע מיניה תלת. יא) שו"י כ"א בכ"י "כי דוקא דרייקינין ממתניתין". יב) מר זוטרא משמיה דר' פפא שם צ"א. יג) שורה כ"ו "דכמה דאיתה לאיתהא בחיי" כ"א בכ"י. יד) שורה כ"ט בראש השורה "וכו להו בכתובת אמן וליכא דמצי מדחו להו" כ"א בכ"י. טו) שם. "לא תקון אלא מלת' דניח' לתרויהו". השואלים הביאו ממרחק ראייתם לומר שגם כאן לא תקנו דבר לטובת יורשי הראשונה לבר והביאו ראיה ממלוה ולזה דתיקון מלת' דשוה להם במס' ב"ב קע"ב. ועיין ב"מ ק"ד: טז) שורה ל"א דכולא מתני' כי מעיין בה מר גם כאן הביא ראיה מתוכן ומלשון המשנה. זז) "ובתיובאתא דמר רב משה גאון" כ"א בכ"י. יח) דף ל"ט ע"ב שורה א' "כדוקא דמתני' וכדילכת" כ"א בכ"י. יט) שם שורה ב' בתרה בין היכ' דאינסוב" כ"א בכ"י. כ) שורה ח' כיון דא' רבנן הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה, נראה שכיון בזה להאי בריית' דמיתית לה בשבועות מ"ב: "תנינא מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה" וקרוב לומר שראשית האי בריית' "הבא ליפרע" וכו' והנה רבי במשנה לא נקיט להאי כללא הבא ליפרע וכו' לא יפרע" אלא בכתובות פ"ט ה"ז וה"ח ובשבועות פ"ז ה"ז נקיט לה באשה שתובעת כתובתה "ומנכסי יתומים לא תפרע אלא בשבועה" אולם גם רש"י גיטין נ'. הביא "לענין שאמרו חכמים הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה" ואולי כיון בפירושו ג"כ להאי בריית' דשבועות מ"ב: ועיין יד מלאכי ס' תרניה. כא) שם שורה ט' דק"ל אין אדם מוריש שבועה לבניו. שבועות מ"ח. כב) שורה י' "ולא שקלי מכתובת אמחון מידו" בזה פסק הרב כשיטת הג' שהורשים אינן גובין כלום כשלא נשבעת האם ומתה, וכנגד דעת ר' משה שפסק שגובין מחצה ועי' בש"ץ ד' ד' ל"ו וס' נ"ג ובתשו' גמ"מ ס' ג'. כג) שם "דלמא איכא מילת' דכתובה בכתובה ואיתה בעינה" כלומר כל מידי דהוה כתיב לשניה בכתובתה ואית' בעיניה בין מן תכשיטין ובין מן מאני ואי אמתה ואית' שקלין בני שניה, וכ"א בכה"ג ה' כתובות (ד' וויען דף ג"ה ע"ג). כד) שם שורה ט"ו ומוקמינן לה בנשבעה ומתה בשבועות דף מ"ח. והנה זאת הראיה וגם שאר דברים מלשון בה"ג במקום הנזכר מצינו פה "בלא דינא ובלא דיינא" דלא נתנה כתובה לגבות מחייס". כה) בסוף התשו' וליכא למיזו מינה. כיצ' להגיה במרדכי שם ובבהע"ט (במקום "למירן מניה", "למורנה מיניה") ובבה"ע הובא אתרי כן קצת דברי התשובות הכתובים למעלה וצ"ל בכה"ע "ותשובה דמר ר' משה הכי כתיבא".

יד. בבעל העיטור אות נאמנות. תשובה לרבינו קלונימוס שטר בנאמנות ואמר הלה לא הלוייתי יכול להחרים סתם כל מי שלא הלווה וכו'.

הערות. א) אין לנו ספק שהתשו' מרי"ק אחרי שמיד אחרי התשובה הואת העתיק הבהע"ט תשו' מר' משולם בן קלונימוס בענין קרוב לזה. והנה הטעם דיכול להחרים סתם אע"פ שיש נאמנות בשטר מפני שאינו מזכירו אלא מכריזו סתם כל מי

שתובע ואין לו עליו והנה תשובה קרובה בענין ובפסק זה הובאה בכהע"ש שם מר' האי והיא אית' גם בס' התרומות שער כ"ו. ועיין לעיל בהערה אחרונה לס' ב' (בתנ"ק ס' קי"ז) שבס' זה הביא ר"ק ג"כ דינ' דהרם סתם. ב' הן אמת שבטור הו"מ ס' ע"א הובאה תשו' ע"ש ר' קלונימוס בשטר שיש בו נאמנות ואשתכח דכפר בענין אחר בטלה הנאמנות. אולם ע"פ שלשה עדים יקום דבר שהיא מר' משולם ב"ר קלונימוס שבשמו הובאה בס' התרומות שער כו', ב', וברבינו ירוחם סוף נתיב ו' ובבעל העיטור נאמנות. ועוד שבכהע"ש לפני תשוב' הזאת כתובה התשו' שלפנינו בשם ר' קלונימוס א"כ ברור שהתשובה בענין האי שנמצא כפרן היא מר' משולם.

B
1033.

Druck von H. I t z k o w s k i, Berlin, Gr. Hamburger-Strasse 18-19.